

Kiideva

looduse vihik

Kiideva

looduse vihik

Sisukord

Tekst: Marko Valke, Tarvo Valke / OÜ Naturewalk

Kaardid: Tarmo Evestus

Fotod: Arne Ader: lk 9 (k), 10 (p), 11 (p), 21 (k), 28 (a), 30 (ü), 35 (ü), 36 (k, a), 37 (a), 38 (ü); Mati Kose: 43; Kalev Rattiste: 46 (ü); Remo Savisaar: 19 (a), 21 (ü), 23 (ü), 25 (a), 31, 39, 41; Marko Valke: 9 (ü, a), 10 (v), 11 (v), 12 (ü), 13, 18(a), 19 (ü), 20, 33, 34, 35 (a), 36 (ü), 37 (ü,k), 38 (a); Tarvo Valke: 7, 8, 12 (a), 15, 16, 17, 18 (ü, k), 21 (a), 22, 23 (a), 24, 25 (ü), 27, 28 (ü), 29, 30 (a), 40, 43, 44, 45, 46 (a), 47, 48, 49, 50

(ü – ülal, k – keskel, a – all, v – vasakul, p – paremal)

Väljaandja: MTÜ Kalaküla Rohelised 2010

Kujundus: Eesti Loodusfoto

Käesoleva trükise väljandmist rahastas Keskkonnainvesteeringute Keskus

6 Puisniidud

Sinilill • Võsaülane • Kollane ülane • Mitmeöeline
kuutöverohi • Maikelluke ehk piibeleht • Kullerkupp •
Punane pusurohi • Mets-nõianõges • Palu-härghein •
Vööthuul-sõrmkäpp • Kahelehine käokeel • Varsakabi •
Udulehtrik • Soomusmampel • Roheline kärbseseen

14 Puise mets

Harilik tamm • Harilik pihlakas • Harilik vaher •
Paakspuu • Tärnpuu • Lodjapuu • Kukerpuu • Kuslapuu
• Harilik sarapuu • Leseleht • Ussilakk • Metsvint •
Väike-lehelind • Muusträstas • Hallrästas • Vainurästas
• Punarind • Käblik • Pasknäär • Mänsak • Valgeselg-
kirjurähn • Metssiga • Metskits

26 Roostikud

Pilliroog • Kõrkja-roolind • Rootsiitsitaja • Roohabekas •
Roo-ritsiklind • Sinitihane • Roo-loorkull

32 Rannaniidud

Aas-karukell • Harilik kukehari • Nurmnelk • Suur
käöpõll • Ojamõõl • Haisev jooksjarohi • Nõmm-liivatee
• Tedremaran • Nurmenukk • Angerpist • Mägistik •
Kahkjaspunane sõrmkäpp • Põldlööke • Karminleevike
• Võsa-ritsiklind • Koovitaja • Kiivitaja • Hänilane

42 Matsalu laht

Kühmnokk-luik • Lauluiluik • Väikeluik • Vihitaja ehk
jõgitilder • Randtiir • Kalakajakas • Valgepõsk-lagle •
Sookurg • Suur-laukhani • Merikotkas • Kormoran

Kiideva

Ehedaid looduselamusi,

mille pärast Matsallu tullakse, pakub Kiideva ümbrus aasta läbi. Tõelisele elule tärkab siinne loodus varakevadel, kui veel osaliselt jääs lahele kogunevad häälekad põhjamaised luiged. Mida rohkem lahejää ja põldudel olev lumi taandub, seda rikkalikumaks muutub askeldavate suleliste seltskond. Mai-kuu alguses peatuvad rannaniitudel ja põldudel tuhandetest lindudest koosnevad valgepõsk-lagleda parved. Samal ajal võib Kiideva–Puisse matkarajal jalutades osa saada tavalisemate laululindude kontserdist. Juuni alguses ilmuvad niitudele ja metsa alla pilkupüüdvad orhideed. Sügisel on Matsalu uuesti linnusõprade meelispaigaks. Nii suuri sookurekogumeid kui Matsalu lahe ümbruses ei kohta kusagil mujal Eestis. Sügisel, enne suurte külmade saabumist üllatavad oma mitmekesisusega samblast kerkivad seened.

Puisniidud

Puisniidud olid Lääne-Eestis laialt levinud kuni XX sajandi keskpaigani. Nii olid ka Puise ja Kiideva küla vahel asuvad rannaäärsed alad kasutuses metsaheinamaadena. Iga talu maadel asus heinaküün. Neid oli eelmise sajandi keskel ligikaudu paarkümmend. Praegu on ainsana taastatud Nurga talu küün, mis asub Puise–Kiideva matkaraja ääres.

Siinsetel puisniitudel tehti heina juulis, septembris lasti kariloomad ädalat sööma. XX sajandi keskel kadus väikeste heinamaade kasutamise vajadus. Puise ja Kiideva vahelistel maadel lõppes heinategu 1960. aastatel ning puisniitude asemele kujunes tiheda alusmetsaga salumets. Puisniite asuti Kiidevas taastama 2000. aastal. Praeguseks on suur osa matkaraja ümbrusest uuesti võsast puhastatud.

Et kaitsealuste käpaliste seemned valmida jõuaksid, võib puisniite niita alles juuli keskpaigast alates. Nende harvendamisel on oluline alles jätta vanad ja kõdunenud puud. Need on elupaigaks sammaldele, samblikele, seentele ja paljudele haruldastele putukatele.

Puisniidud on Põhja-Euroopa kõige liigirikkamad taimekooslused. Pikka aega hooldatud niitudel võib ühel ruutmeetril kõrvuti kasvada 60–70 taimeliiki. Üheks siinse taimerikkuse põhjuseks on erinevad valgustingimused. Suuremate puude all leiavad kasvukoha varjutaluvad taimed. Puudevahelistel lagendikel, kus maapinnani jõuab rohkem valgust, on aga levinud pigem valguslembesed taimed.

Sinilill alustab varjulise salumetsa all õitsemist kõige esimesena. Tema õiepungad talvituvad maapinna lähedal metsakõdus, mistõttu ta saab õitseda ka külmunud pinnasega. Sinilille varred on karvased – see kaitseb neid varakevadise külma eest. Iga õis on avatud 8–10 päeva, halva ilmaga ja öösel need sulguvad. Tähelepanelik looduses liikuja võib leida ka valge õiega sinililli või topeltõisi. Sinilille lehed ilmuvad alles pärast õitsemist. Seemnete valmimise järel painduvad õievarred maapinnale. Seemneid aitavad laiali kanda sipelgad, keda meelitab seemnete küljes olev õirikas lisand.

Võsaülane on meie ülastest kõige tavalisem. Ta on varjulembene taim, mis kasvab metsaservades, võsastikes ning laane- ja salumetsades. Ta kasutab varakevadise õitsejana ära aja, mil puudel pole veel lehti ja metsa alla jõuab rohkem valgust. Võsaülase õied ei lõhna ning neis puudub ka nektar. Kogu taim on väga mürgine ja nahale sattunud mahl võib vesiville tekitada. Võsaülane närtsib kiiresti pärast noppimist. Tal on üle 150 rahvapärase nimetuse. Taim levib edasi pika maa-aluse varre ehk risoomi abil. Võsaülane võib teise meie tavalisema ülase, kollase ülasega ristuda ning hübriide moodustada. Nii nagu sinilille puhul levitavad ka võsaülase seemneid sipelgad.

Kollane ülane hakkab õitsema maikuu, natuke aega pärast valgete õitega võsaülase. Sellel taimel puuduvad kroonlehed, värvuse annavad õitele hoopis kollaseks värvunud tupplehed. Kollase ülase maa-pealsed osad püsivad vaid paar kuud ja kuivavad juuli keskpaigaks. Siis algab ülastel suvine puhkepaus. Taime risoom on nii mürgine, et Kamtšatka indiaanlased kasutasid seda vibunoolte mürgitamiseks.

Maikelluke ehk **piibeleht** õitseb mais ja juunis. Tema õitel on väga tugev ja meeldiv lõhn. Parfümeeriatootustes toodetakse seetõttu maikellukese lõhna meenutavaid seepe, lõhnaõlisisid, šampoone ja kreeme. Taim levib edasi peamiselt maa-aluse varre ehk risoomi abil. Tänu kiire kasvuga risoomile leidub maikellukest sobivas kasvukohas suurte laikudena. Lehed kinnituvad püstisele risoomiosale, mille peal on taime vanust näitavad aastarõngad. Kumerad aastarõngad tähistavad õitsemisaastaid. Sageli õitseb üks taim mitukümmend aastat. Septembris–oktoobris valmivad maikellukesel ümarad punased marjad. Maikellukesest valmistatakse tugevatoimelisi südamerohutusi. Kogu taim on mürgine.

Kullerkupp kasvab 30–70 cm kõrguseks. Kullerkupu perekonna ladinakeelne nimetus *Trollius* on mugandus saksa keelest ja tähistab „kera“ või „palli“. Kerakujuline õis koosneb kümmekonnast sissepoole keerdunud kollakast lehest. Kullerkupu õisi tõlmeldavad peamiselt seemnetest toituvad kärbsed. Haruldane pole ka isetolmlemine. Viljade tipus on väike konksuke, mis haakub möödakõndivate loomade karvade külge. Taim levibki peamiselt loomade kaasabil. Kullerkupp kasvab niisketel niitudel, metsades ja metsaservades. Taim on mürgine.

Punane pusurohi on kõrgekasvuline taim (pikkus 50–80 cm). Tal on punased või punakasroosad õied. Juunis–juulis on see üks tavalisemaid taimi Nurga küüni ümbruses. Punane pusurohi kuulub põisrohtude perekonda. Kui vaadata õie tagakülge, siis on näha põisrohtudele omane põietaoline õietupp. Isas- ja emasõied kasvavad eri taimedel. Mõnikord võib ta ristuda valge pusurohuga. Punase pusurohu viljadeks on suured kuprad.

Mitmeõieline kuutõverohi õitseb mai lõpus ja juuni alguses. Varre alaküljel olevad õied on enamasti kolmekaupa kimbus. Eri-nevalt harilikust kuutõverohust on see taim levinud eelkõige Lääne-Eestis. Kuutõverohul on väikesed rohekasvalged lõhnatud õied. Lehed meenutavad kujult maikelluse lehti ja kinnituvad varrele paarikaupa. Sügisel ilmuvad varre alaküljele sinakas-mustad marjad. Kuutõverohu marjad on väga mürgised.

Mets-nõianõges on tagasihoidlike purpur-punaste õitega taim. Teda võib õitsemas näha juunist augusti lõpuni. Mets-nõianõgese õied eritavad rohkelt nektarit, seetõttu on ta hinnatud meetaim. Nõianõgese lehed meenutavad kõrvenõgese lehti, kuid ei kõrveta. Mets-nõianõges on kasvutingimuste suhtes üsna nõudlik ning talle sobib kasvamiseks niiskete lehtmetsade all olev kõdumuld. Taime lehed eritavad sõrmede vahel hõõrudes ebameeldivat lõhna. Mets-nõianõges on ravimtaim, mis ravib põletikku, rahustab ning aitab langetada vererõhku.

Palu-härghein on poolparasiit, mis kinnitub oma juurtega teiste taimede juurte külge. Tema juurestik on vähe arenenud. Teiste taimede külge kinnitudes hangib ta endale vajalikke toitaineid. Palu-härgheina peremeestaimedeks võivad olla suuremad puud või põõsad. Härghein on üheaastane taim, kuid tänu rohketele seemnetele on tema kasvukohad aastast aastasse samad.

Vööthuul-sõrmkäpp on hakanud Puisse-Kiideva matkarajal hoogsalt levima tänu puisniidu taastamisele. Selles käpalsel on harilikult pealt täpilisid lehed, kuid mõnikord võivad täpid ka puududa. Vööthuul-sõrmkäpal on lillakasroosad tumedamalt kirjatud õied. Õie huul on sügavalt kolmeks jaotunud. Õitel olev muster meelitab putukaid laskuma ja nektarit otsima. Tema õisi tolmeldavad putukad jäävad aga toiduta, sest tegelikult õie kannused nektarit ei sisalda.

Kähelehine käokeel kasvab enamasti lubjarikka pinnasega niitudel ja hõredates metsades. Ta õitseb juunis. Tema õied hakkavad eriti tugevasti lõhnama õõttundidel, et ligi meelitada hämarikus lendavaid liblikaid. Tänu suurtele rakuvaheruumidele peegeldavad õied hästi valgust ja on seetõttu hämaras hästi nähtavad. Õitel on eriti pikk kannus, mille sisse on peitunud nektar. Sealt saavad selle kätte üksnes pika imilondiga putukad, näiteks liblikad. Mullas asuvad ümarad juuremugulad on lemmiktoiduks metssigadele.

Varsakabi kasvab nii veekogude kallastel kui ka üleujutatud niitudel ja metsades. Kiideva–Puike matkarajal leidub seda taime Lõpre tamme lähedal, kus vesi püsib madalamates lompides pikka aega. Taime leht on kabjakujuline, sellest ka tema nimetus. Varsakabja ümarad lehed võivad kasvada kuni paarikümne sentimeetri laiuseks. Õitsemise ajal on taim „jalgupidi“ vees, hiljem jääb harilikult kuivale. Varsakabi õitseb aprillis ja mais, kuid võib mõnikord sügisel ka teist korda õitseda. Tal on suur, 3–4 cm läbimõduga õis, mis koosneb viiest kollakaks värvunud tupplehest. Kroonlehed õiel puuduvad.

Varsakabja vars on seest õõnes, milles saab veenduda seda sõrmedega kokku surudes. Kõrge veeseisu ajal tõstab vesi õhku täis varred kõrgemale. Vihmavett täis õies võib õietolm emakani ujuda – see aitab tolmelda ka siis, kui putukaid on vähe.

Udulehtrik on hilissügisene söögiseen (ainult kupatatult!), mille viljakehad ilmuvad metsa alla septembri lõpus või oktoobri alguses, harilikult pärast esimesi öökülmi. Udulehtriku kübar on ülapealt valkjashall. Matkarajal võib teda leida peamiselt Nurga küüni lähedalt. Udulehtrik kasvab sageli kõdunevatel taimejäänustel, näiteks oksahunnikute läheduses. Mõnel aastal moodustavad viljakehad suuri seeneringe.

Soomusmampel kasvab sügiseti kõdunevate puude jalamil. See seen on poolparasiit, mis toitub kõdunenud puidust. Matkaraja ümbruses võib soomusmampelit leida suurte põõsajate kobaratena vanadelt kändudelt. Seene jalg ja kübar on pealt kaetud väikeste „soomustega“. Soomusmampel ei ole söödav. Neid seeni on kasutatud lõnga värvimiseks. Soomusmampeli abil saab villasele lõngale anda sidrunkollase, kollakaspruuni või rohelise värvuse.

Roheline kärbseseen kasvab enamasti laialehistele lehtpuude all. Teda võib leida viljaka pinnasega lehtmetsades ja puisniitudel. Kübar on pealt kollakas või oliivrohelise värvi. Noorel viljakehal on kübar kumer, hiljem muutub lamedaks. Roheline kärbseseen on üks mürgisemaid seeni meie metsades. Inimesele mõjub surmavalt juba 30 grammi ehk umbes poole seenekübara ärasöömine.

Puise mets

Puise mets katab suurema osa Tuuru–Puise teest lõuna poole jäävast alast. Matsalu piirkonnale omaselt on tegemist lehtmetsaga. Koos taastatud puisniitudega võtab see enda alla üle 200 ha. Mere ääres ulatub puistu kohati roostikuni.

Puise mets on kujunenud endiste puisniitude alale. Siinsed metsaheina- ja karjamaad hakkasid kinni kasvama 1950. ja 1960. aastatel. Endistele puisniitudele viitavad metsas kasvavad võimsa võraga tammed ja vanad sarapuupõõsad.

Kevadel on metsaalune kohati pikka aega üle ujutatud, sest kunagised vanad kuivenduskraavid on ummistunud.

Viljaka mullaga salumetsas on tihe põõsarinne ja lopsakas rohttaimestik. Siin kasvavad peamiselt niiskulembesed ja varjugaluvad rohttaimed. Mitmed nendest õitsevad juba varakevadel, enne puude lehteminekut. Sel ajal on metsa all kõige rohkem valgust. Teine taimede õitseaeg on mai teisest poolest juulikuuni.

Nagu salumetsadele tüüpiline, pesitseb siin rohkesti laululinde. Linnulaulu kuulamiseks on parim aeg aprilli keskpaigast juuni alguseni. Laululinnud häälitsevad kõige aktiivsemalt varahommikul, 2–3 tundi pärast päikesetõusu.

Harilik tamm kasvab Eestis oma levila põhjapiiril. Ta on üks siinseid võimsamaid metsapuid, mis võib meie aladel kasvada kuni 700 aasta vanuseks. Tammemetsad olid Eesti aladel ülekaalus 4000–5000 aastat tagasi, kui valitses praegusest tunduvalt soojem kliima. Enamik meie tammikuid paikneb Lääne- ja Põhja-Eestis, kus on pehmemad talved.

Tamm õitseb mai lõpul – juuni algul. Tõrud valmivad septembris–oktoobris. Tammetõru on kuuse seemnest ligi 400 korda raskem. Seetõttu aitavad tamme levitada tõrudest toituvad pisiimetajad ja linnud

(eeskätt pasknäär). Erinevalt teistest lehtpuudest jääb suur osa tammelehtedest puule kevadeni.

Tammepuidul on üks eriline omadus: see muutub pika vees seismise tulemusena väga kõvaks ja vastupidavaks. See sai saatuslikuks ka Eesti tammikutele. Need raiuti maha, et hankida sõjalaevade ehitamiseks vajalikke tammelaudu.

Matkaraja Puise-poolses otsas asub looduskaitsealune Lõpre tamm. Selle puu kõrgus on ligikaudu 20 ning ümbermõõt 4 meetrit.

Harilik pihlakas levib lindude abil, sest tema seemned püsivad lindude soolestikus idanemisvõimelisena. Sellele viitab ka tema ladinakeelne nimetus *aucuparia*, mis tuleb sõnast *auceps* – „linnupüüdja“. Sügisel „ründavad“ punetavaid pihlapuid põhja poolt saabuvad suured hallrästaste ja siidisabade parved. Puid külastatakse seni, kuni marjad on otsas. Juunis tekkivad valged õied meelitavad ligi rohkesti tolmeldavaid putukaid. Mõrkja maitsega marjad muutuvad magusamaks pärast esimesi öökülmi. Siis laguneb neis olev tärklis viinamarja- ja puuviljasuhkruks.

Harilik vaher on kevadel üks esimesi meetaimi. Vaher õitseb aprilli lõpus – mai algul. Hästi lõhnavad õied sisaldavad rohkesti nektarit. Ühelt taimelt võib saada kuni 10 kg mett. Märtsikuus on vahtralt võimalik koguda magusat mahla. Ühest sõrmejämbedusest oksast võib koguda kuni liiter mahla ööpäevas. Vahtral on omapärane kaksiktiibvili, mis tuulega kandub propellerina keeldes puust kaugemale. Viljad jäävad puule ka talveks ning on hinnatud toiduks paljudele lindudele, eriti leevikestele. Sügisel võib vahtra erksalt värvunud lehtedel märgata pisikesi mustjaspruune laike. See on puule ohutu seenhaigus – vahtra-pigilaik.

Paakspuu on üks tavalisemaid alusmetsas kasvavaid põõsaid. Tema pealt läikivad lehed on tumerohelised. Lehe alaküljel on hästi esiletungivad leherood. Paakspuu õitseb suve hakul. Tema tillukesed lehekaenaldes olevad õied jäävad enamasti märkamatuks. Mõnikord õitseb ta augustis ja septembris veel teist korda. Paakspuu koor on tume ja valkjate kriipsukestega. Seda on kasutatud ravimina kõhukinnisuse vastu. Marjad on noorena punased, valmides muutuvad mustaks. Paakspuu marjad on mürgised.

Tünnpuu kasvab harilikult tiheda põõsana, okste tipus on teravad astlad. Erinevalt paakspuust võib ta sirguda 6–7 meetri kõrguseks ja käsivarrejämeduse tüvega puuks.

Noortel puudel on sile hallikaspruun koor, vanematel puudel hakkab see kestendama. Kui vaadata tünnpuu lehte, siis on näha, et selle serv on hambuline. Ta õitseb mais ja juunis. Tema tumedad marjad on mürgised.

Tünnpuu eelistab kasvada lubjarikkal pinnasel, seetõttu on ta tavalisem Põhja- ja Lääne-Eestis. Ta talub hästi põuda ja kasvab ka kuivadel loopealsetel.

Lodjapuu õitseb mais ja juunis. Tal on inimese peopesa suurused valged õisikud. Õisikute servas olevad õied on keskmistest õitest suuremad. Need on tegelikult viljatud ja nende ülesandeks on ainult tolmeldavate putukate ligimeelitamine.

Septembris ilmuvad lodjapuule uhked punased marjakobarad. Suhkrurikastest marjadest saab valmistada väga maitsvat teed. Venemaal on kuivatatud ja jahvatatud lodjapuumarju segatud taigasse ning kasutatud pirukate küpsetamiseks. Peale marjade tõmbavad lodjapuupõõsad sügisel endale tähelepanu erkpunaseks värvuvate lehtedega. Need süüakse aga juba augustis mitmete putukate (näiteks lodjapuu-lehemardika) poolt auklikuks.

Kuslapuu lehed on hallikasrohelist ja nii pealt- kui altpoolt veidi karvased. Tema õied on väikesed ning tagasihoidlikku kollakasvalget värvi. Kuslapuu tumepunased marjad, mis on tihti kahekaupa kokku kasvanud, on mürgised. See põõsas kasvab viljakama pinnasega segametsades ja puisniitudel. Helehalli koorega oksad on rabedad ja neid on väga kerge murda.

Kukerpõõs on madalakasvuline põõsas, mis sirgub 1–3 meetri kõrguseks. Ta õitseb mai lõpus ja juuni alguses. Kollakad õied paiknevad piklikes pillkupüüdvates kobarates. Tema kimpudena varrele kinnituvad lehed on noorena söödavad. Need on pisut hapuka maitsega.

Lehtede alusele kinnituvad torkivad astlad on tegelikult muundunud lehed. Piklikud punakad marjad valmivad septembris–oktoobris. Marjad on tugevalt hapuka maitsega ning neid kasutatakse jookide ja magustoitade maitsestamiseks.

Kukerpõõs on kõrrerooste vaheperemees. Tema paljusid osi (lehti, koort, juuri ja isegi puitu) on kasutatud värvimiseks.

Harilik sarapuu kasvab enamasti kuni 6 meetri kõrguse põõsana, mis koosneb kuni paarikümnest erivanuselise tüvest. Kui üksikute tüvede vanuseks on enamasti kuni parkümmend aastat, siis sarapuupõõsa elueaks võib olla rohkem kui 100 aastat. Sarapuid võib leida nii puisniidult kui Puise metsa alusest põõsarindest. Sarapuu urvad õitsevad juba varakevadel enne puude lehteminekut, levitades rohkesti õietolmu.

Lopsakad lehed on pealt karvased ja terava tipuga. Sarapuu viljad – pähklikud – valmivad septembri keskel. Neist toituvad metssead, oravad, hiired, rähnid, pasknäärivad ja mänsakud.

Pähklikirastel aastatel võib proovida leida märke neid kahjustava pruunikashalli mardika, pähklikärsaka tegutsemisest. Kahjustatud pähklikud tunneb ära nende koorest oleva augu järgi, mille mardikas munemiseks närib. Sellise tõru sees elab kärsaka vastne – suur valge tõuk. Kui pähkkel sügisel maha pudeneb, närib tõuk end läbi pähklikoore välja ja talvitub maapinna lähedal metsakõdus.

Leseleht õitseb mai lõpust juulini. Tal on valged või kreemikad tillukesed õied, mille läbimõõt on vaid 1–2 mm. Õied on koondunud 10–30 kaupa kobarasse. Taime lehed on südamekujulised. Õitsevatel vartel on kaks lehte, teistel ainult üks. Taim levib risoomi abil ja kasvab seetõttu harilikult suurte laikudena. Botaaniliselt kuulub leseleht maikellukeseliste hulka. Tema punased marjad valmivad augustis–septembris. Taim on mürgine.

Ussilakk on niiskete varjukate metsade taim, mida on väga lihtne ära tunda. Tema lehed asetsevad korrapäraselt neljakaupa varre tipul. Taim õitseb mais ja juunis. Ussilaka alumised õiekattelehed on rohelised, ülemised kollakasrohelised. Sügiseks valmib taime tipus sinakasmust mari. Kogu taim on mürgine, eriti aga villi ja maa all olev risoom.

Metsvint saabub meile harilikult aprilli alguses. Tema laulu on rahvasuu tõlkinud nii: *siit-siit metsast ei tohi võtta mitte üks pिरutikk*. Metsvindid on kevadel Puise metsa kõige tavalisemaks laulikuks. Pole ka imetada: metsvindid on meie kõige arvukamad laululinnud, keda pesitseb Eestis ligi 2 miljonit paari. Peale laulu aitavad metsvinti ära tunda tiival olevad kaks laia valget vööti.

Väike-lehelind saabub meile aprilli keskel. Tema laulu *silk-solk, silk-solk* ei aja segamini mitte kellegi teise omaga. Laulmise ajal on lind harilikult kõrgel puuvõras. Välimuselt on väike-lehelind rohekashall. Päikesepaistelistel päevadel laulab ta sageli isegi hilissügisel (septembris–oktoobris). Väike-lehelinnud pesitsevad maapinna lähedal. Kerakujulisse ümarasse pessa viib sissekäik külje pealt.

Musträstas on Lääne-Eestis ka talvel, kuid arvukamalt näeb teda alates märtsist. Isaslind on süsimusta, emaslind mustjaspruuni sulestikuga. Tema laul on meloodiline, otsekui flöödihelide rida. Musträstad on hommiku esimesed laulikud, kes alustavad laulmist juba enne päikesetõusu. Kõige häälekamad on musträstad aprillis, kui algab lindude pesitsusaeg. Maapinnal liigub musträstas kiirete hüpetega. Toiduotsingul pöörab ta ümber lehti ning nopib ära maapinnal olevad vihmaussid, teod ja putukad. Musträsta lähedusse sattudes võib sageli kuulda tema kädistavat ärevushüüdu *kii-kii-kii-kii*.

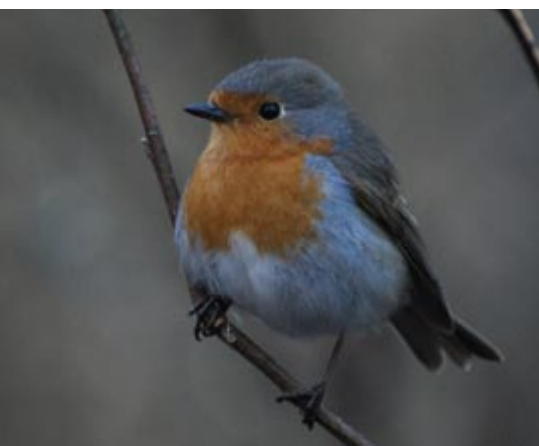

Hallrästas jääb pehmetel talvedel Lääne-Eestisse hulgaliselt talvituma. Sügisel kogunevad hallrästad marjadega puude ja põõsaste, peamiselt pihlakate ligi. Mitmesajaliikmeline häälekas rästaparvi jääb peatuma seni, kuni marju jätkub. Hallrästas pesitseb väikeste kolooniatena, kus võib lähedikkude olla mitukümmend rästapaari. Pesitsusajal on lind väga riiakas, jälitades pesa lähedale sattunud varesteid ja röövlind. Toitumas käib ta sageli põldudel ja heinamaadel, kus sikutab käikudest välja maapinna lähedale sattunud ussikesi.

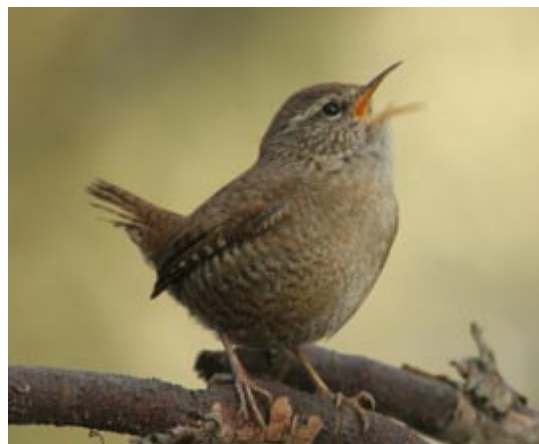

Vainurästas on meie rästastest kõige väiksem. Ta saabub meile aprilli keskel. Vainurästas on hästi äratuntav küljel oleva punaka laigu ja valkja kulmutriibu järgi. Harilikult laulab ta puuladvas või mõnel kõrgemal oksal.

Vainurästas hakkab kevadhommikul häälitsema ühena esimestest. Tema laul koosneb kõlavast vilereast *drü-drü-drü* ning krigisevast jutuvadinast. Sügisrände ajal koondub ta marjapõõsaste ümber, kus selsib hobu-, laulu- ja hallrästastega.

Punarind jõuab meile harilikult aprilli esimestel päevadel. Punarind on koos must-rästaga üks varasemaid laululinde, kes hakkab häälitsema juba enne päikesetõusu. Tema laul meenutab oja vulinat. Maapinna lähedal puistutes pesitseva linnuna vajab ta oma pesa varjamiseks tihedamat võsa ja metsaalust risu. Punarinda aitab ära tunda oranžikas kurgualune, mille järgi on lind ka oma nime saanud.

Kåblik on põialpoisi järel Euroopa kõige väiksem lind. Ta on ümara keha ja püstise sabaga. Harilikult tegutseb ta risuhunnikutes, oksarägastikes ja mahalangenud puude all, mistõttu teda on raske näha. Meie vanarahvas on kåbliku tabavalt risulinnuks ristinud. Kåbliku laul on hoogne ja rütmiline, meenutades kiiret sõjamarssi. Matkarajal võib teda laulmas kuulda aprilli algusest juunini, juuli teisel poolel hakkab ta uuesti aktiivsemalt häälitsema. Kåblikul on kauksikujuline pesa, mille küljel on lennuava. Laulmiseks otsib lind mõne väljapaistva koha kånnu või risuhunniku otsas.

Pasknäär on umbes haki suurune vareslane. Tema tiivanukil on rahvuslipu värvides sini-must-valge laik. Muul ajal looduses üsna märkamatu pasknäär muutub lårmakaks sügisel. Siis tegutsevad pasknäärid tammede läheduses, varudes nende tõrusid. Nii on septembris-oktoobris Kiideva–Puisse matkarajal peaaegu alati pasknäär näha. Linnu väljasopistuvasse makku ja söögitõrri mahub korraga kuni kaheksa tammemõõru, mille lind ära peidab. Osa kogutud tõõrdest libiseb pasknääril nokast maha ja

paljud peidetud tõõrud jäävad leidmata. Nii aitab lind raskete viljadega tammel uutesse paikadesse levida.

Mõnel aastal råndavad pasknäärid arvukalt Siberi aladelt lõuna poole. Sellist toidupuudusest tingitud liikumist nimetatakse invasiooniks. Pasknääril arvatavalt liikumist võib näha septembrikuu hommikul Puisse ninas, kus on mõnel sügisel loendatud kümneid tuhandeid lårbiråndavaid linnu.

Mänsak on seotud okasmetsadega. Tema põhiliseks elupaigaks on Siberi tohutud taigad, kuid väikesearvuliselt pesitseb ta ka meil. Pesitsema asub mänsak juba varakevadel, lume sulamise ajal. Haudumisest võtavad osa nii ema- kui isalind. Puise metsa ilmub mänsak sügisel, siia meelitavad teda valmivad sarapuupähklid ja tõrud. Talvarudeks võib mänsak koguda tuhandeid pähkleid ja okaspuude seemneid, peites neid sambla alla. Tema pikk ja tugev nokk ongi kohastunud käbiseemnete ja pähklite kättesaamiseks. Mänsakul on tähtis osa sarapuu (Siberis ka okaspuude) levitamisel.

Valgeselg-kirjurähn on seotud vanemate leht- ja segametsadega. Neid linde aitab ära tunda kõhualusel olev triibustus ning valged ristitriibud seljal. Valgeselg-kirjurähne võib kohata peamiselt Kiideva küla ümbruse metsades ja matkaraja Puise-poolses osas.

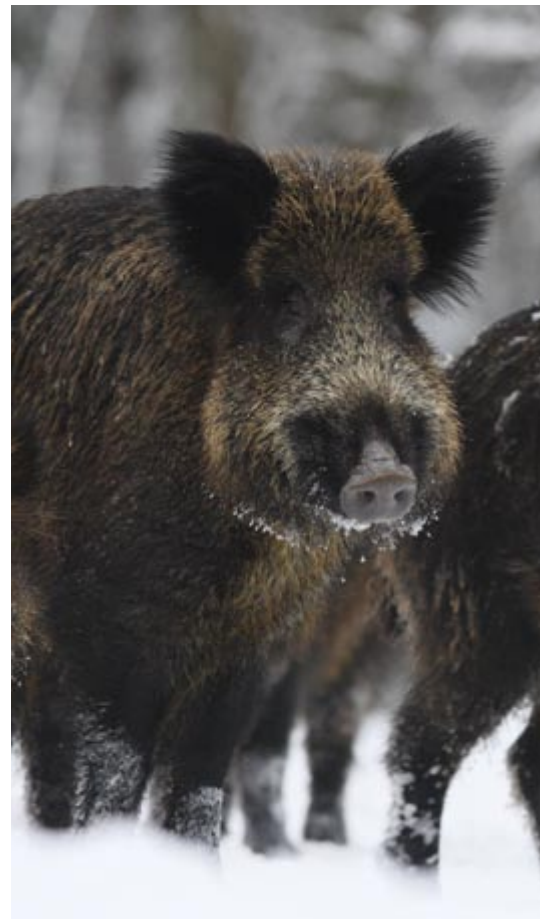
Kui paljude linnuliikide isaslinnud meelitavad emaslinde kohale uhke lauluga, siis rähnil on peibutuseks trummeldamine. Selleks otsitakse mõni kuiv puutüvi või oks, mille vastu oma nokka ülikirelt taotakse. Valgeselg-kirjurähni trummeldus on valjem ja pikem kui suur-kirjurähnil, kestes 3–4 sekundit.

Valgeselg-kirjurähnide käekäik sõltub vanade metsade olemasolust. Kõdunema hakkavad puud on neile külluslik toidulaud. Metsas jalutades võib märgata kõdunenud lehtpuupuitu raiutud piklikke toitumiskäike. Toitumiseks kasutab ta pikka ja painduvat keelt, mis mahub puidus olevatesse kitsastesse käikudesse. Kleepuv keel toimib nagu liimipaber, mille külge putukad kleepuvad.

Metskits eelistab elada kultuurmaastikus, kus väikesed metsatukad vahelduvad põldudega. Talvel moodustab ta suuremaid karju, milles on tihti mitukümmend looma. Paksema lumikatte korral võib selliseid suuri metskitsekarju näha heinamaadel. Juunis–juulis on metskitseidel jooksuaeg. Umbes jaanipäevast alates võib kuulda sokkude haukumist.

Matkaraja porisemates löikudes võib näha metskitse väikesi sõrajälgi (3,5–4,5 cm pikkused). Rohkem tegevusjälgi jätab metskits talvel. Siis võib sageli kergesti leida nende lumest puhtaks kaabitud magamis- asemeid ja toitumiskohti.

Metsseale sobivad elupaigaks lopsaka taime- ja loomastiku veekogude kaldaalad ja tihnikud. Kuna ta on peamiselt öise eluviisiga loom, siis matkajad teda tihti ei näe. Päeval ajal varjub sinne metsseakari enamasti metsaga piirnevas roostikus. Küll võib metsas ja puisniidul leida rohkesti jälgi metssigade tegutsemisest. Metssea sõrajäljed on sõltuvalt looma suuruselt 5–7 cm pikkused. Sarapuude ja tammede all ning jämedate risoomidega taimede kasvukohades võib leida sigade tuhnimisjälgi.

Roostikud

Kiideva ja Puise poolsaare rannikul asuv roostik on tekkinud viimase poolsajandi jooksul. Matsalu roostiku laienemist soodustas Kasari jõe süvendamine 1930. aastatel, mis kandis lahte rohkesti toitainerikkaid setteid. Kalaküla ja Puise vahel asuv rannik hakkas siiski kinni kasvama alles 1950.–1960. aastatel seoses loomapidamise vähenemisega. Praegu on Matsalu põhjakaldal pilliroost puhas ainult Haeska rand ja Puise ninas asuv rannakarjamaa.

Kalaküla ümbruses on kõige laiem roostikuriba Kiideva sadama juures (kohati üle 200 meetri), mujal kasvab pilliroog 100–150 meetri laiuse ribana.

Roostikes elavate lindude tundmaõppimiseks on parim aeg alates mai keskpaigast. Siis on kohale jõudnud ka troopilises Aafrikas talvituvad roolinnud. Tavalisemad roostike linnud häälitsevad kogu päeva, ent mitu korda valjemaks muutub nende laul hommiku- ja õhtuhämaruses. Ööhäälte kuulamiseks võib jalutada piki roostikuserva. Kõige sobivamad on soojad, tuulevaiksed ja sademeteta ööd.

Pilliroog on meie suurim kõrreline, kasvas 3–4 meetri kõrguseks. Pilliroog ei talu soolast vett, kuid siinsete lahtede väga väikese soolsuse tõttu saab ta kasvada ka meie rannikumeres. Pilliroo õisik on 30–50 cm pikkune pööris. Meie suvi on pilliroo seemnete valmimiseks enamasti liiga lühike ja seetõttu paljuneb roog tavaliselt maa-aluse varre ehk risoomi abil. Pilliroog kasvab madalas vees ning võib toitaineterikka pinnase olemasolu korral edasi levida mitukümmend meetrit aastas. Ta on taim, mis annab väga kiiresti märku maastike muutumisest. Hooldamata rannaaladel tõrjub ta kiiresti teised taimed välja. Tema levikut takistab ainult järjepidev karjatamine ja niitmine.

Körkja-roolind saabub meile mai esimestel päevadel. Tema toiduks on roostikes elavad putukad. Pesitsuspaika jõudes asub isalind kohe häälitsema, tema laulu võib kuulda ööpäev läbi. Kausikujulise pesa kinnitab roolind tugevate pilliroovarte vahele. Eri-nevalt teistest meie roolindudest võib teda näha laululennul roostiku kohal. Körkja-roolinnu talvitusala on troopilises Aafrikas. See 10–12 g kaaluv lind peab talvitusalaadele jõudmiseks ületama Sahara kõrbe.

Rootsiitsitaja on umbes varblasesuurune pruuni-valgekirju lind. Isaslinnu pea on must. Rootsiitsitaja laul on lühike säutsumine, mis sarnaneb veidi varblase lauluga. Rootsiitsitajad saavad meile harilikult märtsi lõpus ja lahkuvad alles oktoobris. Selle linu lend on omapärane: ta vehib tiibadega väga kiiresti. Pesa teeb rootsiitsitaja maapinnale. Enamik rootsiitsitajaid pesitseb meil suve jooksul kaks korda. Harilikult laulab ta väljaulatuval oksal või rookõrrel.

Roohabekas on oma nime saanud isaslinnude omapäraste mustjate „vuntside“ järgi. Ta on sabatihase kõrval meie ainuke lind, kelle saba on sama pikk kui keha. Need pilkupüüdva välimusega linnud jõudsid meie aladele ligikaudu 30 aastat tagasi. Nüüdseks on roohabekast saanud Lääne-Eesti roostike tavaline asukas. Ka Kiideva rannas tegutsevad nad sageli.

Roohabekaid ei ole pilliroo varjust kerge näha. Enamasti annab nende kohalolekust tunnistust vaid iseloomulik hääletus *bin-bin-bin*. Roohabekad tegutsevad peaaegu alati väikeste salkadena. Tihti on linnud ka uudishimulikud ja võivad mööda pilliroo varsi turnides vaikselt ootavat matkalist uudistama tulla.

Roo-ritsiklind on meie aladel uustulnuk, kes hakkas siin esmakordselt pesitsema 1970. aastate lõpus. Tema häälitus meenutab heinaritsika katkematut siristamist. Pausita sirin võib kesta ligikaudu minuti. Nagu enamik roostikulinde häälitseb ta kõige aktiivsemalt päikesetõusu ja -loojangu ajal. Lauldes istub lind harilikult mõnel väljaulatuval rookõrrel. Ritsiklind jõuab meie aladele mai alguses.

Sinitihane on roostikega seotud sügisel ja talvel, kui toitu napib. Tihaste ja teiste värvuliste toiduks on tühjades rookõrtes talvituvad putukad ja nende vastsed. Talve alguses võib otsida pillirookõrssi, mille ladvas on jämedad paksendid. Need on putukavastsete tekitatud pahad. Talve lõpuks on enamik neist lindude poolt üles leitud ja lahti lõhutud. Toitu vajab sinitihane päevas ligikaudu sama palju, kui ta ise kaalub (13–15 grammi). Tihaseid on roostikus kerge leida nende erutatud häälitsemise ja toitumisega kaasneva valju krabina järgi.

Roo-loorkulli võib meil kohata märtsi lõpust oktoobri alguseni. Saagijahil lendab ta V-tähe kujuliselt üles tõstetud tiibadega madalal roostiku kohal, jälgides teraselt ümbrust. Saaki otsima võib ta tulla ka põldudele ja heinamaadele. Roo-loorkulli toiduks on veelinnud, nende munad ja pojad, samuti närilised. Emaslind on ühtlaselt pruun, helekollase pealaega, isaslinnu keha on roostepruun ja tiivad hallid. Pesa teeb ta kõrgemale rookuhilale.

Rannaniidud

Matsalu lahe rannik Kiideva küla all on viimastel aastakümnetel palju muutunud. 1932. aasta suvel Puise ümbruse taimestikku uurinud botaanik Albert Üksip kirjeldab seda piirkonda nii: „Valdav liik randniitudel on kõikjal tuderluga, mis on tähtsaks elemendiks heinasaagis“. See madalakasvuline (kuni 40 cm) taim kasvab suurte laikudena sellistel ranna-aladel, mida püsivalt karjatatakse või niidetakse.

Loomi peeti Kalaküla juures asuval rannaniidul veel 1970. aastatel. Rannas karjatati umbes 30 veist, kohalik soovis tegi ka heina. Kevadeti uhkeldasid rannaniitudel kauni sulgkraega isatutkad, kes pidasid paremate pesitsuskohtade saamiseks maha vihaseid võitlusi.

Külas olevate loomade arv vähenes järsult 1990. aastate algul. Mereäärsed pehme pinnasega alad vallutas kiiresti pilliroog.

Kalaküla rannikul asuvaid rohumaid hakati uuesti niitma 2000. aastal. Niidutaimedega tutvumiseks sobib hästi Taimetarga rada. Kiideva looduskeskusest Haeska poole jalutades on kõigepealt mere ääres kõrgem seljandik, kus kasvavad kuivadele loopealsetele iseloomulikud taimed. Ümber seljandiku on madalamad alad, kust võib leida rannaniitudele ja roostikele tüüpilisi taimi. Kuna niidetavad maad vahelduvad roostikega, on väikesel alal väga mitmekesised tingimused taimede kasvamiseks. Taimehuvilisel on kõige põnevam siinseid rohumaid külastada mai lõpust juuli keskpaigani.

Aas-karukell õitseb mais ja juunis. Tal on sinakasvioletsed kellukat meenutavad õied. Nii taime lehed, varred kui ka õied on karvased. Aas-karukella õis on longus, viljade valmimise ajaks sirutab taim end püsti. Lendkarvakestega varustatud seemned levivad tuule abil. Taim on mürgine ja nahale sattudes võib tema mahl tekitada löövet või villi.

Harilik kukehari kasvab sageli lagedal kivilibul, kus ta moodustab mööda maapinda roomavaid padjandeid. Tal on viie teravtipulise kroonlehega kuldkollane õis. Kukehari õitseb üle kuu aja – mai lõpust juulini. Kuivade kasvukohtade taimedele omaselt on tal tillukesed lihavad lehed, mis asetsevad üksteise peal nagu katusekivid. Kukeharja seemned levivad vihmaveega, samuti aitavad neid levitada mitmed putukad (näiteks sipelgad).

Suur käopõll on meie kõige tavalisem orhidee. See käpaline talub hästi nii varjus olemist kui ka otsest päikesevalgust. Tillukesed kollakasrohelised õied avanevad õisikus järk-järgult ja nii võib taim õitseda juunist augustini. Ta kasvab kuni 60–70 cm kõrguseks.

Suurel käopõlles on kaks suurt lehte, mis asetsevad vastakuti. Vanemas eestikeelses kirjanduses on teda nimetatud munalehiseks käopõlleks, mis iseloomustab hästi selle taime lehekujut.

Käopõlles on väga omapärane tolmlimisviis. Kui putukas käopõlle õit puudutab, pritsib taim tilga vedelikku tema kehale. Selle külge kleepub väga hästi õietolm, mida nektarit otsiv putukas õielt õiele kannab.

Nurmelk on meie looduslikest nelkidest kõige tavalisem. Tema punakad kroonlehed on tipust hambulised, õiel on heledad täpid ning selle keskel punakas rõngas. Väikesed õied on paarisentimeetrise läbimõõduga. Nurmelk õitseb juunist augustini. Tema maapealsetest osadest tehtud leotist on kasutatud silmahaiguste ravimiseks. Kaunite õite tõttu tuuakse seda taime mõnikord loodusest ka aedadesse.

Ojamõõla aetakse tihti segi karukellaga. Mõlemal taimel on longus kellukakujulised õied, kuid ojamõõlal on need tunduvalt väiksemad. Teda võib kasvamas leida niisketel niitudel ja veekogude kallastel. Ojamõõla õied on väga nektaririkkad, seetõttu on ta hea meetaim. Ojamõõla seemned levivad loomade abil. Seemned on varustatud eriliste kidadega, mis jäävad loomade karvkatte ja inimeste riiete külge. Takjanupudena külgehaakivad viljad valmivad juulis–augustis. Rahvameditsiinis on ojamõõla kasutatud kõhulahtisuse vastu.

Haisev jooksjarohi äratab mererannas tähelepanu oma roosakate õitega. Kui tema lehti näppude vahel mudida, levitab taim ebameeldivat lõhna. Haisev jooksjarohi kasvab mererannas, niitudel ja jäätmaadel. Taim ise on kaetud pikkade karvakestega, mille vahel on näarmekarvad. Haisvat jooksjarohu võib õitsemas näha juunist augustini.

Nõmm-liivatee moodustab maapinnal tihedaid roomavaid padjandeid. Esimesed lillakaspunased õied avanevad jaanipäeva paiku. Õitsemise kõrgaeg jääb juulikuusse. Tänu hästi harunenud juurestikule suudab ta kasvada väga kuivades kohtades – kuival liival ja kiviklibul. Osa juurtest tungib kuni 0,5 meetri sügavusele mulda. Taime puitunud varred juurduvad ja nii levib taim igal aastal edasi 1–3 cm. Puitunud varre eluiga võib olla kuni 10 aastat.

Tedremaran kasvab niihästi liigniisketel kui ka väga kuivadel niitudel. Taim õitseb juunist augustini. Tedremarana õied koosnevad neljast erkkollasest kroonlehest. Taime maa all olev risoom on seest veripunast värvi. Kuivatatud risoomi on kasutatud väga paljude haiguste ravimiseks. Samuti on seda tarvitatud värvimiseks.

Nurmenukk eelistab kasvada lubjarikkal, kuid toitainetevaesel pinnasel. See taim kasvab niitudel ja hõredates puistutes, kus on piisavalt valgust. Nurmenukk õitseb aprillis ja mais. Õied on koondunud võtme-kimpu meenutavasse õisikusse. Kollakad kroonlehed on torujalt kokku kasvanud. Kui need välja tõmmata, saab torujast jätkest kätte seal sisalduva magusa nektari. Nurmenuku lehed paiknevad maapinna lähedal rosetina. Kariloomad seda taime ei söö, sest ta sisaldab mürgiseid teravamaitselisi saponiine. Taime varakevadised lehed sisaldavad tohutul hulgal C-vitamiini. Nurmenukuõitest valmistatud tee aitab liigesereuma, peapöörituse ja migreeni vastu. Nurmenuku kohta on teada umbes 200 rahvapärast nimetust.

Angerpist on kõrge mitmeaastane taim (30–80 cm). Tema õienupud on enne avanemist roosaka või punaka varjundiga. Valged õied levitavad tugevat magusat lõhna. Angerpist õitseb juunis ja juulis. Tema lehed sarnanevad raudrohu lehtedega. See taim kasvab kuivadel lubjarikastel aladel. Angerpisti juurtel on mugulaid meenutavad paksendid, mida näljaajal on kasutatud leiva valmistamiseks. Mugulataolisi paksendeid armastavad üles tuhnida metssead.

Kahkjaspunane sõrmkäpp eelistab kasvada niisketes kohtades. Tihedatesse õisikutesse koondunud õied on väiksemad kui teistel temasarnastel käpalistel. Vars on õõnes ja pisut kandiline. Taim võib olla väga mitmesuguse välimusega ja kasvada 10–80 cm kõrguseks. Õite värvus varieerub lillakaspunasest heleroosani, kohati esineb ka kollakate või isegi puhasvalgete õitega taimi. Kui õie huult lähemalt vaadata, siis on näha, et selle keskmine osa on tahapoole kaardunud.

Mägiristik on püstise varrega taim, mis võib sirguda poole meetri kõrguseks. Õied on koondunud 50–100 kaupa nuttidesse. Valged õisikud eritavad väga tugevat meelõhna. Seetõttu on mägiristik hinnatud meetaim. Ta õitseb peaaegu kogu suve. Ühel varrel on enamasti kaks pikka õisikut. Taim kasvab kuivadel lubjarikastel niitudel. Mägiristik on Oslo maakonna rahvuslill.

Põldlööke jõuab meile enamasti märtsi esimesel poolel, kui põldudele tekivad esimesed lumevabad laigud. Ta on umbes kuldnokasuurune hallikaspruun lind, kelle sulestik sulab maapinnaga suurepäraselt ühte. Lööke pesitseb eranditult avamaastikul – põldudel, niitudel ja rabades.

Isalind kerkib lennu ajal tiibu väristades järjest kõrgemale ja kõrgemale, kuni paistab vaid väikese täpina. Lauldes võib lind tõusta kuni 400 meetri kõrgusele. Harilikult kestab löökese laul paar-kolm minutit. Kõrvuti pesitsevate isalindude vahel tuleb sageli ette taplusi. Lööke laul vaibub umbes juuli keskpaigaks, uuesti võib seda kuulda sügisrände ajal septembris.

Karmiinleevike jõuab meie aladele alles mai keskpaigas. Ta on kaugrändur, kes talvitub Indias ja Kagu-Hiinas. Saabunud isaslinnud äratavad kohe tähelepanu oma karmiinpunase pea ja rinnaesisega. Emas- ja noorlinnud on ühtlaselt pruunid.

Kui see lind Kalakülla saabub, kuuleb tema laulu *video-video* peaaegu katkematult. Karmiinleevikesi kohtab peamiselt aedades ja lehtpuuvõsades.

Vösa-ritsiklind saabub meile harilikult mai keskel. Tema heledat siristamist kuuleb võsastunud niitudel ja heinamaadel. Tegemist on öölaulikuga, kelle laulu võib kuulda ööpimeduses ning hommiku- ja õhtuhämäruses. Laulmiseks valib isalind enamasti rohumaal oleva üksiku pöõsa. Lauluks on pidev ühetooniline sirin *sirrr...*

Hännilase elupaigaks on rohtunud avamaastik, kus võib olla ka põõsaid. Ta armastab kulustunud ja veidi kinnikasvanud niiskeid rohumaid. Hännilane saabub meile aprilli keskel. Nii oma käitumiselt kui välisuselt sarnaneb ta linavästrikuga. Erinevalt viimastest on ta kollase kõhualuse ja veidi lühema sabaga. Hännilane laulab harilikult maapinnast kõrgemal – väljaulataval rohukõrrel, madalal põõsal, kivil või karjaia postil. Kui toitumiseks kasutab hännilane madalama rohuga alasid, siis pesa ehitab ta kõrgemasse ja tihedamasse taimeistiku.

Kiivitaja jõuab meile harilikult märtsi keskel. Tegemist on valjuhäälse ja agressiivse linnuga, kes ründab pesale lähenevaid röövlloomi. Ohu korral toob kiivitaja kuulda-vale valju hoiatushäälsuse *kii-vit, kii-vit*.

Kiivitaja mängulend on omapäraste raplevate tiivalöökidega. Mängulennu ajal võib kuulda tiibade „kloppimist“, mille järgi lind on saanud oma ingliskeelse nimetuse (*lapwing*). Maapinnal liigub kiivitaja ringi väledalt joostes. Pojad lahkuvad pesast varsti pärast munast koorumist ning lennuvõimestumise järel rändab pesakond üheskoos toiduotsinguil ringi. Kiivitaja sügisränne kestab juulist oktoobri lõpuni.

Suurkoovitaja saabub meile aprilli esimestel päevadel. Kohe pärast seda on võimalik kuulda tema valju trillerdavat laulu. Koovitaja võib mängulennu ajal oma pesast kilomeetrite kaugusele lennata. Kalaküla ümbruses asuvatel heinamaadel pesitsevad koovitajad tulevad tihti mängulendu tegema Taimetarga matkarajale. Kõrgjalgne lind on hästi märgatav, kui ta heinamaal toitudes ringi jalutab. Suurkoovitaja sööb selgrootuid, keda ta oma pika kõvera nokaga mullast välja tõmbab.

Matsalu laht

Matsalu laht on Väinamerre suubuva Kasari jõe suudmeala. Lahe laius on 3–4 km, pikkus 16 km ja keskmine sügavus 1,5 m. Kiideva looduskeskuse tornist on hästi näha nii Puise poolsaare tipp kui ka Matsalu lõunakallast ääristav Saastna poolsaar.

Kirblas sündinud ning Matsalu mail oma lapsepõlve veetnud ornitoloog Eerik Kumari kutsus seda hellitavalt lindude laheks. Matsalu on meie läänerannikul tähtsaim lindude peatuspaik, kus kevadel ja sügisel võib kohata sadu tuhandeid vee- ja rannikulinde.

Siinsel linnuelul on kolm kõrgperioodi. Esimene neist jõuab kätte aprilli alguses, kui veel jääkaane all olevale Matsalu lahele kogunevad sajad häälekad laulu- ja väikeluiged. Maikuu alguses jõuab kätte valgepõsk-lagled rände kõrgaeg. Siis võib põldudel ja rannaniitudel näha tihti korraga ees-
tamas kümneid tuhandeid valgepõsk-laglesid.

Sügisel, septembrikuus annab sinne linnuelu oma võimsusest veel kord märku. Peaaegu kuuks ajaks saab Põgari ja Haeska rand sookurgede ööbimispaigaks. Igal õhtul enne päikeseloojangut tulevad nad põldudelt oma kurblike kruuksetega ja suunduvad igal hommikul näljasena uuesti toitu otsima.

Kühmnokk-luik asus meie aladel pesit-
sema alles sadakond aastat tagasi. Regu-
laarseks haudelinnuks muutus ta veidi
rohkem kui pool sajandit tagasi. Nüüdseks
on kühnokk-luiged saanud Matsalu lahe
roostikes ja meresaartel üheks tavalisemaks
haudelinnuks. Kui linnuteadlased maikuus
üle roostike lendavad, on lennukist näha
tihedalt paiknevad valged täpid – pesadel
istuvad vanalinnud. Kühmnokk-luikede
arvukuse hüppeline suurenemine viimastel
aastakümnetel on seotud eeskätt roostike
laienemisega.

Kühmnokk-luik on meie suurim veelind,
kaaludes 10–12 kg. Tema ingliskeelne
nimi (*mute swan*) tähendab tõlkes „tumm
luik“. Erinevalt teistest meie luikedest pole
kühmnokkadel kõlavat lauluhäält. Lähedalt
möödalendava kühnokk-luige puhul võib
kuulda tema võimsate tiivalööride vihinat.

Laululuiged saavad Matsalusse märtsi
lõpus või aprilli algul. Sageli ei jõua nad
suure kevade tulekut ära oodata ja lenda-
vad kohale juba siis, kui laht on alles jää-
kaane all. Nii käivad laululuiged veel mõnda
aega päeval põldudel söömas. Öhtul, enne
pimenemist naasevad trompetihäälsed
linnud jälle lahele ja annavad Kiideva ran-
nas loodushuvilistele unustamatuid kont-
serte. Häälekad luiged lahkuvad Matsalu
lahelt mai alguseks, et jätkata oma rände-
teekonda pesitsusaladele Lääne-Siberis ja
Põhja-Soomes.

Väikeluik rändab meilt läbi aprillis ja mai
alguses. Tema hääletsus on otsekui kaugelt
kostev koera haukumine. Võrreldes laulu-
luigega on väikeluigel lühem kael ja nokal
on vähem kollakat värvi. Varakevadel võib
neid linde näha koos laululuikedega põldu-
del toitumas. Meie väikeluiged pesitsevad
Uuralitest lääne pool. Nende lemmiktoiduks
on veekogu põhjas kasvavad penikeeled.
Lühikese kaela tõttu saavad nad toitu kätte
kuni 60 cm sügavusest veest. ▼

Kalakajaka pesitsemist on Puise nina kõrval asuval Kakrarahul uuritud juba 1962. aastast. Kõik koloonias pesitsevad linnud on rōngastatud. Kalakajakas on űllatavalt pikaealine lind. Pildil olev emaslind on 29-aastane ning jārjepidevalt pesitsenud 25 aastat. Kalakajakate isaslinnud asuvad enamasti pesitsemise oma kodulaiule, kuid emaslinnud tavaliselt sūnnikohta ei naase. Mōnikūmmend aastat tagasi tōid emaslinnud oma poegadele sūia pōldudelt ja isaslinnud merelt. Nūūd siirduvad ka isaslinnud toiduotsinguil pōldudele. Teadlased peavad selle pōhjuseks kalavarude vāhenemist Lāānemerest.

Randtiiru vōib pidada linnuriigis erakordseks maailmarānduriks. Ūksikutel lindudel vōib aastase rāndeteekonna pikkus ulatuda isegi 80 000 kilomeetrini. Kui suve veedavad randtiirud meil, siis talveks suunduvad nad Antarktika rannikuvettesse. Sinna jõudmiseks kulutavad linnud ligikaudu kolm kuud. Nende pesitsuspiirkond ulatub Lāānemerest kuni pōhja pool asuvate arktiliste aladeni. Tiirude toiduks on vāikesed kalad (peamiselt ogalikud), keda nad tabavad end ākilise sōōstuga vette kukutades.

Suur-laukhani jõuab meile aprillis, sūgisrānne toimub septembris–oktoobris. Suur-laukhaned on meie teistest hanedest pisut vāiksemad ning āratuntavad valge lauba ja kōhualusel olevate kontrastsete mustade laikude jārghi. Rāndeperioodil peatuvad linnud enamasti haritavatel pōldudel, eriti orasel. Lindude űlelendu pōldude ja lahe vahel saab jālghida Kiideva linnutornist.

Valgepōsk-lagle on aprilli teisest poolest kuni mai keskpaigani Matsalu piirkonna kōige silmatorkavam lind. Siinse lahe űmbrusesse koguneb maikuu alguseks ligi 100 000 valgete pōskedega hane, kes end

pōldudel nuumates koguvad edasirānda-miseks vajalikku rasvavaru.

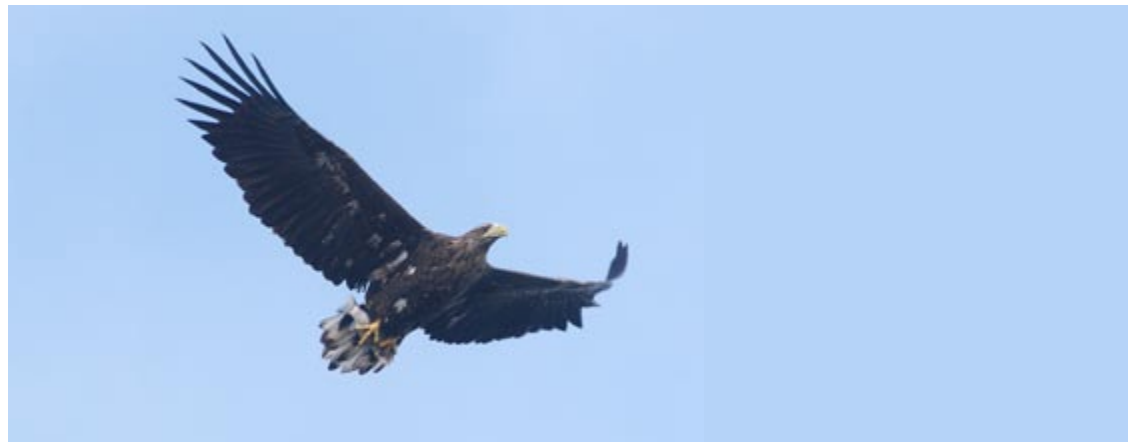
Kiideva asub kahe olulise peatuspaiga vahel. Haeskasse ja Pōgari-Sassi rannaniidule koguneb õhtuks tuhandeid laglesid. Pāeval saab toituvaid laglesid jālghida teedelt, kuid nende hāirimise vāltimiseks tuleks auto kinni pidada lindudest eemal. Meil peatuvaid linde ootab ees pikk rāndeteekond: pesitsemise asutakse Novaja Zemlja saarel ja Teravmāgedel. Valgepōsk-laglesid vōib Matsalus kohata ka septembri lõpus ja oktoobri alguses, kuid nende rānne pole siis nii silmatorkav kui kevadel.

Sookured hakkavad Matsalu lahe ümbrusse arvukamalt koonduma augusti lõpus. Suurimaid sookureparvi võib siin vaadelda septembri viimastel nädalatel.

Päeval põldudel toituvate sookurgede jälgimise põnevamaks osaks on nende ööbimislend. See saab õhtul alguse 2–3 tundi enne päikeseloojangut ja kulmineerub vahetult enne pimeduse saabumist. Öö saadavad sookured mööda madalas vees. Hommikul tõusevad linnud ühekorraga lendu ja naasevad taas põldudele. Matsalu on sookurgedele üks tähtsamaid vahepeatuspaiku Euroopas. Soodsatel aastatel pea-

tub siin kuni 20 000 lindu. Siia koguneb arvukalt nii Eestis pesitsevaid sookurgi kui ka Soomest tulnud linde. Kõige parem on sookurgede ööbimislendu jälgida Põgari-Sassi rannaniidu kõrval oleva lauda juurest ning Haeska ja Kiideva linnutornist.

Merikotkas on meie suurim röövlind, kelle võimsate tiibade siruulatus küünib 2,5–3 meetrini. Lahe ääres märkab tema ilmumist harilikult veelindude äkilise põgenemise järgi. Matsalu lahel võib saagijahil olevaid merikotkaid näha pidevalt, vaid püsiva jääkatte tekkides kohtab neid harva. Lennus on merikotkas hästi äratuntav massiivsete tiibade järgi. Vanalinnu iseloomulikuks tunnuseks on lumivalge saba.

Vihitaja ehk **jõgitilder** saabub meile aprilli algul. Tema elupaigaks on veekogude kaldaalad, kus ta toiduotsinguil kiiresti mööda veepiiri liigub. Kiidevas võib teda sageli kohata paadisadama kanali servas. Vihitajale meeldib oma tagakeha üles-alla nõksutada. Ohu korral tõuseb lind valjult häälitsedes lendu ja laskub enamasti veidi eemal uuesti kaldale. Vihitaja lendab äkiliste kiirete tiivalöökidega.

Kormoran muutus Matsalus tavaliseks paarikümmend aastat tagasi. Ligikaudu kolmandik meie kormoranidest pesitseb Väinamere laidudel. Suurimad kormoranide kolooniad asuvad Tondirahul ja Papirahul, kus viimastel aastatel on pesitsenud umbes 2000 paari.

Kormoran on süsimust lind – vaid noortel kormoranidel on valkjas kõhualune. Lennus meenutavad nad mõnevõrra hane.

Kormoran on täielikult kalatoiduline lind. „Must tont“ vajab päevas ligikaudu 300–400 grammi kala. Pärast ujumist peab kormoran sulgi kuivatama, sest erinevalt teistest veelindudest puudub tal rasunäär. Sulgede kuivatamiseks tuleb kormoran kivile ja sirutab tiivad laiali. Nii võib lind tiibu avatuna hoida lausa tunde.

Register

- Aas-karukell 34
Angerpist 37
Haisev jooksjarohi 36
Hallrastas 22
Harilik kukehari 34
Harilik pihlakas 17
Harilik sarapuu 19
Harilik tamm 16
Harilik vahter 17
Hänilane 40
Kahelehine käoheel 12
Kahkjaspunane sõrmkäpp 38
Kalakajakas 46
Karmiinleevike 39
Kiivitaja 40
Kollane ülane 8
Kormoran 41
Kukerpuu 19
Kullerkupp 9
Kuslapuu 18
Kõrkja-roolind 28
Käblik 23
Kühmnokk-luik 44
Laululuik 45
Leseleht 20
Lodjapuu 18
Maikelluke ehk piibeleht 9
Merikotkas 49
Metskits 25
Mets-nõianõges 10
Metssiga 25
Metsvint 21
Mitmeõieline kuutõverohi 10
Muustrastas 21
Mägiristik 38
Mänsak 24
Nurmenukk 37
Nurmenelk 35
Nõmm-liivatee 36
Ojamõõl 36
Paakspuu 17
Palu-härghein 11
Pasknäär 23
Pilliroog 28
Punane pusurohi 9
Punarind 22
Põldlõoke 39
Randtiir 46
Roheline kärbseseen 13
Roohabekas 29
Roo-loorkull 31
Roo-ritsiklind 30
Rootsiitsitaja 29
Sinilill 8
Sinitihane 30
Sookurg 48
Soomusmampel 13
Suurkoovitaja 41
Suur käopõll 35
Suur-laukhani 47
Tedremaran 37
Türnpuu 18
Udulehtrik 13
Ussilakk 20
Vainurastas 22
Valgepõsk-lagle 47
Valgeselg-kirjurähn 24
Varsakabi 12
Vihitaja ehk jõgitilder 49
Võsa-ritsiklind 39
Võsaülane 8
Väike-lehelind 21
Väikeluik 45
Vööthuul-sõrmkäpp 11